

Lise Togeby

Hvem sagde „videnskabelighed“?

Peter Nannestad udsendte i foråret 1999 en bog med den provokerende titel *Solidaritetsens pris*, der handler om holdningen til indvandrere og flygtninge i Danmark i perioden 1987 til 1993. Bogen er skrevet på den usædvanlige måde, at den meget detaljeret diskuterer resultater og analyser i bogen *I syv sind*, som jeg sammen med Øystein Gaasholt udsendte i 1995 om nogenlunde samme emne. Da kommentarerne til vores bog gennemgående er meget kritiske, har jeg fundet det nødvendigt at svare. Tavshed kunne let blive opfattet som accept af kritikken.

I Nannestads præsentation af *I syv sind* er bogens hovedbudskab, at medierne har et „hovedansvar for holdningsudviklingen i forhold til etniske minoriteter“ (Nannestad, 1999: 32, 127, 151) – en opfattelse, der skal være udledt fra John R. Zallers „mekaniske“ teori om masseopinionsdannelse, som tilskriver medierne „en dominerende rolle“ (s. 57, 151). Denne hovedtese, siger Nannestad, bliver imidlertid aldrig testet i bogen, men støttes kun af argumenter og indicier (s. 33, 126). Bevisførelsen er således „circumstantial“ og ikke „inferential“ (s. 127), og der gives aldrig noget „fældende bevis“ i form af en „smoking gun“ (s. 33). Så selv hvis vi indimellem har „ret i“ vores konklusioner, har vi ikke „ret til“ dem (s. 33). Og i forlængelse heraf karakteriseres analyserne i bogen som udtryk for et „horoskop-syndrom“ (s. 33), hvor man i mangel af stringente analyser blot finder de sammenhænge, der støtter ens favoritteori.

Heroverfor stiller Nannestad sine egne analyser, på baggrund af hvilke det kon-

kluderes, at den grundlæggende årsag til, at folk har negative holdninger til etniske minoriteter, er, at de oplever et (materielt) velfærdstab på grund af deres tilstedeværelse i samfundet. Fordi analyserne tager udgangspunkt i rationel choice teori, er det – ifølge Nannestad – muligt at udlede præcise, testbare empiriske hypoteser, og da han har et dynamisk og systematisk indsamlet datamateriale til sin rådighed, kan han i sine analyser anvende avancerede økonometriske analyseteknikker til at teste dem. Modsat resultaterne i *I syv sind* bygger resultaterne i *Solidaritetsens pris* således – ifølge Nannestad – på stringente, videnskabelige analyser.

Bogens umiddelbare emne er som nævnt danskernes holdninger til flygtninge og indvandrere. Men bogen har samtidig et andet hovedtema – og det er måske i virkeligheden det vigtigste af dem – nemlig spørgsmålet om, hvorledes man laver god samfundsvidenskab – eller snarere, hvad der konstituerer videnskabelighed. Hovedtemaet i denne artikel vil i forlængelse heraf også først og fremmest blive, hvilke krav der må stilles til kvalificeret samfundsvidenskabelig forskning. Jeg har dog også lidt at sige om, hvordan „virkeligheden“ ser ud.

Artiklens gennemgående tese er, at samfundsvidenskabelig forskning må opfylde en række kvalitetskrav, hvoraf Nannestad kun fokuserer på to, nemlig stringens og brugen af avancerede statistiske analysemetoder. Han ser derimod i praksis bort fra det helt grundlæggende krav om, at målingerne skal være valide, og han har slet ikke blik for det trade-off,

Lise Togeby

Hvem sagde „videnskabelighed“?

Peter Nannestad udsendte i foråret 1999 en bog med den provokerende titel *Solidaritetsens pris*, der handler om holdningen til indvandrere og flygtninge i Danmark i perioden 1987 til 1993. Bogen er skrevet på den usædvanlige måde, at den meget detaljeret diskuterer resultater og analyser i bogen *I syv sind*, som jeg sammen med Øystein Gaasholt udsendte i 1995 om nogenlunde samme emne. Da kommentarerne til vores bog gennemgående er meget kritiske, har jeg fundet det nødvendigt at svare. Tavshed kunne let blive opfattet som accept af kritikken.

I Nannestads præsentation af *I syv sind* er bogens hovedbudskab, at medierne har et „hovedansvar for holdningsudviklingen i forhold til etniske minoriteter“ (Nannestad, 1999: 32, 127, 151) – en opfattelse, der skal være udledt fra John R. Zallers „mekaniske“ teori om masseopinionsdannelse, som tilskriver medierne „en dominerende rolle“ (s. 57, 151). Denne hovedtese, siger Nannestad, bliver imidlertid aldrig testet i bogen, men støttes kun af argumenter og indicier (s. 33, 126). Bevisførelsen er således „circumstantial“ og ikke „inferential“ (s. 127), og der gives aldrig noget „fældende bevis“ i form af en „smoking gun“ (s. 33). Så selv hvis vi indimellem har „ret i“ vores konklusioner, har vi ikke „ret til“ dem (s. 33). Og i forlængelse heraf karakteriseres analyserne i bogen som udtryk for et „horoskop-syndrom“ (s. 33), hvor man i mangel af stringente analyser blot finder de sammenhænge, der støtter ens favoritteori.

Heroverfor stiller Nannestad sine egne analyser, på baggrund af hvilke det kon-

kluderes, at den grundlæggende årsag til, at folk har negative holdninger til etniske minoriteter, er, at de oplever et (materielt) velfærdstab på grund af deres tilstedeværelse i samfundet. Fordi analyserne tager udgangspunkt i rationel choice teori, er det – ifølge Nannestad – muligt at udlede præcise, testbare empiriske hypoteser, og da han har et dynamisk og systematisk indsamlet datamateriale til sin rådighed, kan han i sine analyser anvende avancerede økonometriske analyseteknikker til at teste dem. Modsat resultaterne i *I syv sind* bygger resultaterne i *Solidaritetsens pris* således – ifølge Nannestad – på stringente, videnskabelige analyser.

Bogens umiddelbare emne er som nævnt danskernes holdninger til flygtninge og indvandrere. Men bogen har samtidig et andet hovedtema – og det er måske i virkeligheden det vigtigste af dem – nemlig spørgsmålet om, hvorledes man laver god samfundsvidenskab – eller snarere, hvad der konstituerer videnskabelighed. Hovedtemaet i denne artikel vil i forlængelse heraf også først og fremmest blive, hvilke krav der må stilles til kvalificeret samfundsvidenskabelig forskning. Jeg har dog også lidt at sige om, hvordan „virkeligheden“ ser ud.

Artiklens gennemgående tese er, at samfundsvidenskabelig forskning må opfylde en række kvalitetskrav, hvoraf Nannestad kun fokuserer på to, nemlig stringens og brugen af avancerede statistiske analysemetoder. Han ser derimod i praksis bort fra det helt grundlæggende krav om, at målingerne skal være valide, og han har slet ikke blik for det trade-off,

der kan være i dataudvælgelsen, mellem at sikre validiteten og muliggøre økonomiske analyser.

Analyser og resultater i *Solidaritetsens pris*

Nannestads bog har seks kapitler, hvoraf det første indeholder en teoretisk og metodisk diskussion af projektet, de næste fire kapitler den empiriske analyse og slutkapitlet en diskussion af mulige implikationer for dansk indvandrerpolitik. I sidste kapitel er Nannestad således inde på områder, hvorom han selv skriver, at „det siger sig selv, at svarene på sådanne politiske spørgsmål må have en anden status end resultaterne af de analyser, der blev præsenteret i kapitel 2-5“ (Nannestad, 1999: 189).

Om sit teoretiske udgangspunkt skriver Nannestad: „Den grundlæggende teoretiske antagelse er, at individet danner sin holdning til et givet problem ud fra en kalkule over, hvad dette problem betyder eller kan komme til at betyde for individets egen velfærd og nytte.... Antagelsen om det rationelt egennytte-maksimerende individ svarer til den grundlæggende individmodel i 'rational choice'-teori“ (s. 35). Anvendt på holdningen til etniske minoriteter betyder det, „at den grundlæggende årsag til, at individer har negative holdninger til etniske minoriteter, forventes at være, at de oplever et velfærdstab ved deres tilstedeværelse i samfundet“ (s. 35) og heraf følger igen, at „afgørende for udviklingen i modviljen mod etniske minoriteter er udviklingen i solidaritetens absolutte og relative pris“ (s. 36). Det fremgår ikke helt entydigt, om velfærdstab skal være af økonomisk art, men det er åbenbart, at der først og fremmest tænkes på materielle omkostninger og velfærdstab (se for

eksempel s. 41-43). I modsat fald ville teorien også blive næsten tautologisk.

Med udgangspunkt i disse grundlæggende overvejelser udledes (eller deduceres) et antal hypoteser om sammenhænge på både individniveau og aggregeret niveau, der afprøves empirisk i bogen. Hypoteserne er følgende (Nannestad, 1999: 50-60):

- D1. „Modviljens omfang vil variere med omfanget af tilvandringen til Danmark“
- D2. „Modviljens omfang udvikler sig anticyklisk i forhold til de økonomiske konjunkturer: modviljen vil have en tendens til at formindskes i opgangs- og til at øges i nedgangstider“
- K1. „Modviljens omfang er større blandt lejere end blandt boligejere“
- E2. „Omfanget af modviljen varierer med indkomsten“
- E2. „Omfanget af modviljen vokser med stigende aldersgruppe“
- E3. „Sandsynligheden for modvilje mod etniske minoriteter falder med stigende uddannelsesniveau. Udviklingen over tid vil være uafhængig af uddannelsesniveau, dvs. forløbe stort set parallelt på tværs af uddannelsesgrupper“
- V1. „Der vil være en sammenhæng mellem politisk ståsted og sandsynligheden for modvilje mod etniske minoriteter“
- M1. „Hvis der er en sammenhæng, forventes det, at udviklingen i medicindæknings omfang både påvirker og påvirkes af udviklingen i omfanget af modvilje mod etniske minoriteter“
- M2. „Forskellige mediers dækning af stofområdet 'etniske minoriteter' resulterer ikke eller kun i ringe omfang i forskelle mellem mediernes konsumenter med hensyn til deres holdninger til etniske minoriteter i Danmark“.

Disse hypoteser bliver testet på et sæt dynamiske data i form af kvartalsvise surveys, der er indsamlet af Institut for Konjunktur-Analyse (IFKA), og som dækker perioden fra 3. kvartal 1987 til 4. kvartal 1996. Der er i hvert kvartal blevet interviewet ca. 600 personer over 14 år. De interviewedes holdning er målt ved et enkelt spørgsmål om, hvorvidt „indvandrere og flygtninge“ udgør et samfundsproblem, der bekymrer den interviewede meget, noget, kun lidt eller slet ikke. Svaret „meget bekymret“ er blevet taget som udtryk for modvilje mod etniske minoriteter.

De nævnte hypoteser testes en ad gangen ved hjælp af økonometriske og traditionelle statistiske metoder, og det konkluderes, at de alle bekræftes af den empiriske analyse (s. 123,142,150,187). Bogens samlede konklusion lyder derfor, at det er blevet vist,

„at der eksisterer en klar sammenhæng mellem *Solidaritetsens pris*, forstået som de økonomiske og ikke-økonomiske omkostninger, etniske minoriteters tilstedeværelse udløser, og modviljen mod etniske minoriteter i Danmark... Sagt med andre ord er der fundet en klar tendens – såvel i holdningsudviklingen over tid som i holdningsfordelingen over individer – til at danskerne i deres reaktion over for etniske minoriteters tilstedeværelse opfører sig som man ville forvente det, hvis de agerede som rationelt egennyttmaksimerende individer“ (s. 188).

Det er disse analyser og konklusioner, jeg vil diskutere i det følgende, men først er det nødvendigt med en kort gennemgang af resultaterne fra *I syv sind* og fra senere artikler (Togeby, 1997a; 1997b; 1998). Jeg finder nemlig ikke Nannestads fremstilling af vore resultater og analyser ganske loyal, og jeg ville være ked af, om bogen for fremtiden primært vil være

kendt i form af Nannestads rekonstruktion af dens indhold.

Analysen og resultater i *I syv sind*

Da *I syv sind* udkom i 1995, var det den første større analyse af holdningerne til indvandrere og flygtninge i Danmark, som blev foretaget, efter at dette spørgsmål for alvor var kommet på den politiske dagsorden i Danmark. Bogen blev blandt andet skrevet som en reaktion på de foregående års diskussioner, hvor man drog meget vidtrækkende konklusioner på grundlag af et par enkelte spørgsmål i tilfældige surveyundersøgelser. Formålet med *I syv sind* var derfor at give en bred og nuanceret skildring af den danske befolknings adfærd, holdninger og forestillinger på dette område. Bogen minder i sin opbygning meget om *Solidaritetsens pris*: Først er der en teoretisk og metodisk diskussion, derefter kommer der tre empiriske kapitler og endelig afsluttes bogen – som hos Nannestad – med en diskussion af, hvilke mere politiske konklusioner man kan uddrage af bogens resultater.

Det er rigtigt, at *I syv sind* tager sit teoretiske udgangspunkt i John R. Zallers teori om opinionsdannelse (1992). Nannestad har også ret i, at teorien ikke anvendes stringent til teori- eller hypotese-testning, men blot fungerer som en overordnet fortolkningsramme for at skabe orden i de mange delresultater. Andet havde næppe heller været muligt, bogens problemstilling og datagrundlag taget i betragtning. Bogen sandsynliggør imidlertid, at det vil være frugtbart at forsøge mere systematisk at efterprøve Zallers teori, og den genererer de første hypoteser med henblik på en sådan senere efterprøvelse. I øvrigt er Nannestads gengivelse af Zallers teori heller ikke specielt loyal.

I det første af de empiriske kapitler, der har titlen „Mellem modvilje og tolerance“, er konklusionen, at

„de fleste danskere er hverken særlig tolerante eller særlig intolerante, men befinder sig i en gråzone i midten. Mange er afvisende over for yderligere indvandring, men mener på den anden side, at vi skal behandle de indvandrere og flygtninge, der allerede er her, på en anstændig måde. Mange danskere oplever en umiddelbar modvilje mod folk med et fremmed udseende og en fremmed kultur, men modviljen er sjældent af uoverstigelig art. Vi føler et vist ubehag ved alt det fremmede, der vælter ind over vore grænser, men er på den anden side også indstillet på at afhjælpe den nød, der findes i verden. For mange indgår der på samme tid angst for udviklingen, mistænksomhed over for de fremmedes motiver og en medmenneskelig omsorg for de rigtige flygtninge“ (Gaasholt og Tøgeby, 1995: 68).

I det næste kapitel, der har titlen „Nogle er mere tolerante end andre“, afprøves en række forklaringer på, at forskellige mennesker udviser forskellige grader af etnisk tolerance. Hovedresultatet er, at uddannelsesniveaue er den helt afgørende forklaringsfaktor, mens de variabler, der mere direkte er udtryk for materielle interessemodsatninger i forhold til indvandrere og flygtninge eller for forskelle i betalingsevne såsom stilling, arbejdsløshed, boligform, tilfredshed med egne økonomiske og arbejdsmæssige vilkår og tilstedeværelsen af indvandrere på arbejdspladsen eller i nabolaget, alle viser sig at være uden betydning – i hvert fald, når man kontrollerer for uddannelse. Problemet med at udpege uddannelsen som hovedforklaringen er imidlertid, at det ikke gør os så meget klogere. Der kan være mange årsager til, at folk med kortere uddannelse viser større modvilje og lavere tolerance over for etniske minoriteter.

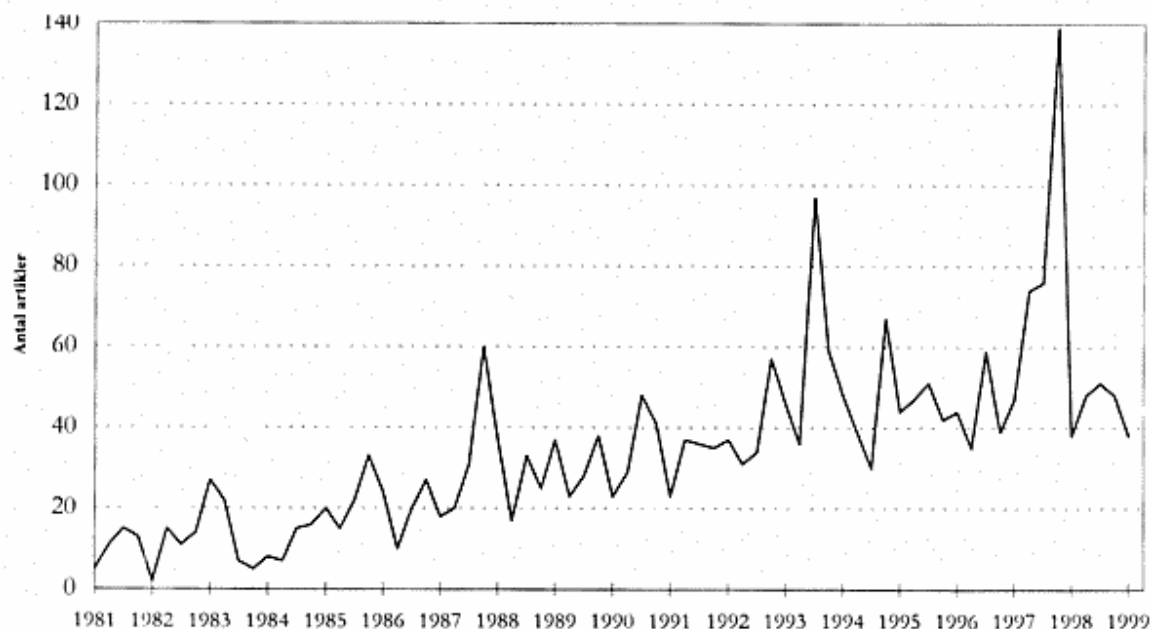
Kapitlet afsluttes derfor også med en forholdsvis grundig analyse af, hvad det er ved uddannelsen, der spiller en rolle. Her afprøves ikke mindre end fem forskellige forklaringer på uddannelsens betydning, og der omtales yderligere den mulighed, at forskellen skyldes, at de veludannede er dygtigere til at skjule deres modvilje og intolerance end andre mennesker. Konklusionen på analysen er, at

„det centrale synes at være, at uddannelsen øger individets evne til at mestre sit eget liv og til ikke at lade sig skræmme af den tiltagende kompleksitet i samfundet. På det intellektuelle område øger uddannelsen individets forsvar over for urovækkende budskaber, og på det følelsesmæssige område reducerer uddannelse individets oplevelse af magtesløshed og fremmedgørelse. Ad begge disse veje bidrager uddannelsen til at skabe tolerance over for det, som måtte være nyt og fremmed. Og så ser det endda også ud til, at der gennem uddannelse sker en direkte indlæring af mere tolerante normer“ (s. 101).

Medierne tillægges ikke nogen central betydning i forbindelse med uddannelsen.

Det sidste af de empiriske kapitler handler om opmærksomheds- og holdningsudviklingen siden begyndelsen af 1970'erne og har titlen „Myten om et holdningsskred“. Konklusionerne kan opsummeres i tre påstande. For det første er der sket en kraftig forøgelse af befolkningens interesse for og opmærksomhed omkring spørgsmålet om flygtninge og indvandrere fra begyndelsen af 1980'erne til midten af 1990'erne. For det andet udviser holdningerne over for indvandrere og flygtninge en forbløffende grad af stabilitet set over en periode på næsten 25 år. Og for det tredje forekommer der meget betydelige korttidssvingninger, som synes bestemt af indholdet af de mediehistorier, der har domineret tiden forud

Figur 1. Artikler i artikelindekset om indvandrere og flygtninge. Kvartalsvise opgørelser, 1981-1998

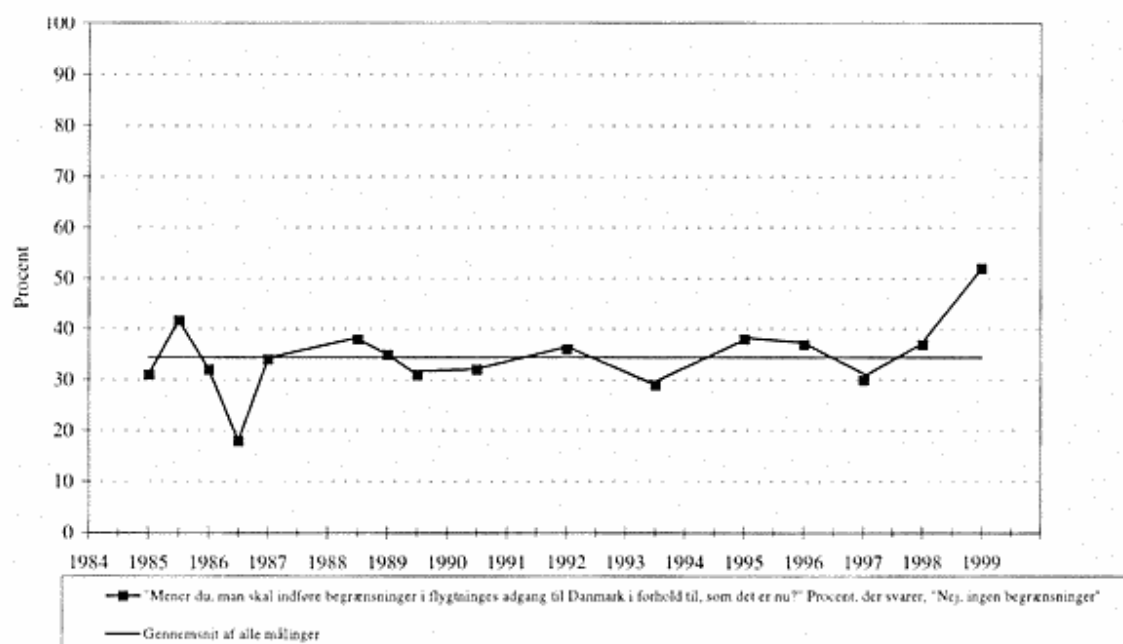
for den enkelte måling. Svingningerne foregår samtidig omkring et nogenlunde konstant gennemsnit. Når forestillingen om et holdningsskred alligevel er blevet så udbredt, skyldes det antagelig, at opmærksomhedsændringen er blevet tolket som et skift i retning af mere negative holdninger.

Den øgede opmærksomhed bliver demonstreret dels gennem et stigende antal artikler i danske dagblade, dels gennem et stigende antal debatter i Folketinget og endelig ved, at et stigende antal vælgere udpeger flygtninge- og indvandrerspørgsmålet som et af de vigtigste politiske problemer. Der blev således blandt andet vist det meste af den kurve, der fremgår af figur 1. Tager man antallet af avisartikler som udtryk for befolkningens opmærksomhed omkring spørgsmålet, kan der ikke være nogen tvivl om, at opmærksomheden er steget, og den har nået et nyt højdepunkt i efteråret 1997. Samtidig forekommer der dog også kraftige korttidssvingninger i antallet af artikler.

Hvad holdningsudviklingen angår, havde vi ikke tilsvarende gode tidsserier at bygge konklusionerne på, men vi havde dog en enkelte spørgsmålsserie med ti målinger. Derudover inddrog vi alle de ældre undersøgelser, der havde spørgsmål om flygtninge og indvandrere. De bedste af disse spørgsmål indgik i vores egen undersøgelse fra 1993, og vi blev på denne måde i stand til at give en forholdsvis præcis beskrivelse af hovedtrækkene i holdningsudviklingen fra 1970 til 1993. Det er altså forkert, når Nannestad skriver, at vores udtalelser om udviklingen over tid bygger på kun tre observationer (Nannestad, 1999: 83). Tidsserien på ti målinger er siden blevet udvidet, således at den i dag omfatter 16 målinger fordelt over en periode på 15 år. Figur 2 viser udsvingene i befolkningens svar på dette spørgsmål. Samtidig er der lagt en ret linje svarende til gennemsnittet af alle målinger ind i figuren.

Figur 2 viser klart både langtidsstabiliteten (svingninger omkring et konstant

Figur 2. Holdning til yderligere indvandring. Procent positive

Kilde: Gallup og Institut for Statskundskab, Aarhus Universitet

gennemsnit) og korttidssvingningerne. Specielt forekommer der et meget positivt udsving ved den sidste måling i maj 1999. Vi forestiller os ikke, som Nannestad synes at mene, at disse korttidssvingninger er vilkårlige og tilfældige (s. 30), men tværtimod, at de gennemgående er fornuftige og rationelle – om end i en anden betydning end Nannestads. Hvis der kommer uskyldige krigsflygtninge til landet, modtager man dem med gæstfrihed, mens man gerne vil lukke landet for „bequemmelighedsflygtninge“. Den information, som folk reagerer på, er imidlertid ikke objektiv og uformidlet, men udtryk for en tolkning af virkeligheden. Derfor betød et øget antal asylansøgere i 1986, at flere mennesker udtalte sig negativt, mens et øget antal asylansøgere i 1999 betød, at tilkendegivelserne blev mere positive. Denne sociale konstruktion bliver som oftest formidlet af mediernes, uanset hvem der oprindeligt har konstrueret den. Derfor tolker de forskellige aviser –

deres forskellighed til trods – som regel også de samme begivenheder på nogenlunde samme måde (Madsen, 1999).

Den markante ændring i meningstilkendegivelsen fra 1997 til 1999 kan begrundes, at vi ser nærmere på holdningsudviklingen i denne periode. Begge undersøgelser blev foretaget i maj måned, hvilket betyder, at undersøgelsen i 1997 faldt sammen med *Ekstrabladets* højt gearede kampagne om „de fremmede“, mens undersøgelsen i 1999 blev foretaget samtidig med, at flygtningene fra Kosovo under berettiget stor mediebevågenhed blev transporteret til Danmark. Tabel 1 viser svarene på tolv spørgsmål, der alle vedrører befolkningens holdninger til flygtninge og indvandrere, men forskellige sider heraf. Tabellen viser det interessante, at der på stort set alle spørgsmål er sket en ændring i retning af mere positive tilkendegivelser. Men udsvingene har været af forskellig styrke, alt efter spørgsmålenes konkrete indhold. Man ser

Tabel 1. Holdninger til flygtninge og indvandrere 1997 og 1999, 18-69 år. Procent

	1997	1999	diffe- rence
Om at modtage flere flygtninge/indvandrere:			
Det er en national opgave at modtage flygtninge og indvandrere i mindst samme omfang, som vi har gjort de sidste år: enig	60	80	20 *
Mener du, man bør indføre begrænsninger i flygtninges adgang til Danmark i forhold til, som det er nu? Nej	33	53	20 *
Vi bør ikke lukke flere indvandrere ind i Danmark: uenig	43	55	12 *
Forestillinger om flygtninge/indvandreres motiver til at komme:			
Når der kommer så mange flygtninge hertil, er det fordi de vil have del i vores høje levestandard: uenig	34	50	16 *
Mange indvandrere er kommet hertil for at udnytte vores sociale system: uenig	30	39	9 *
Tolerance vedrørende arbejdsmarkedet:			
Hvis arbejdsløsheden stiger, bør vi tvinge indvandrerne til at rejse hjem: uenig	71	80	9 *
I en arbejdsløshedssituation må det først og fremmest sikres, at danskerne har arbejde: uenig	54	64	10 *
Hvis der er for få jobs, burde arbejdsgiverne foretrække danskere frem for indvandrere: uenig	66	68	2
Tolerance på det politiske og kulturelle område:			
Indvandrere har i dag stemmeret til kommunalvalget efter 3 års ophold. Mener du dette er det rigtige tidspunkt...? Det rigtige tidspunkt	43	51	8 *
Indvandrerne må have krav på offentlig støtte til undervisning i deres modersmål: enig	30	39	9 *
Indvandrerne bør have mulighed for at flytte sammen i kvarterer for herigennem at dyrke og bevare deres kultur: enig	25	29	4 *
Indvandrere må frit kunne forkynde og udøve deres religion i Danmark: enig	65	59	-6 *
N	ca. 950	ca. 590	

Note: Der er ved procentberegningen set bort fra de respondenter, der har svaret "ved ikke".

* Signifikant på 5 procents niveau.

det største udsving i positiv retning på de spørgsmål, der mest direkte vedrører modtagelsen af flygtninge i Danmark, og udsvinget aftager derefter, jo mindre spørgsmålet har med dette at gøre. På spørgsmålet om religionsfrihed er udviklingen endog gået i modsat retning. Dette

illustrerer godt, at det er nødvendigt at råde over flere forskellige indikatorer.

Det sidste kapitel i *I syv sind* er mere diskuterende og politiserende, og der er, som vi også selv gør opmærksom på, mere tale om indicier og argumenter end om egentlig bevisførelse. Kapitlet har tit-

len „Folket og dets politikere“ og har som sit overordnede budskab, at politikerne har et medansvar både for den førte politik og for de synspunkter, som befolkningen giver udtryk for. I den forbindelse citerer vi med tilslutning Heinz Eulaus udtalelse, at „det der ser ud til, at partielliterne 'producerer' den folkelige opinion og derefter konkurrerer om dens gunst ved valgene, således at folkets stemme ikke er andet end ekkoet af elitens udtalelser“ (Eulau, 1987: 211).

Hvis der er nogen skurke i dette kapitel, er det ikke medieme, men politikerne. Men selvfølgelig står der også noget om medieme, blandt andet som formidlere af politikernes budskaber, ligesom der er overvejelser over, hvordan denne formidling samtidig medvirker til at skærpe budskaberne i bestemte retninger. Medieme er imidlertid ikke hovedsagen. Det har de måske nok været i dagspressens præsentation af bogen. Nannestad henviser da også gentagne gange til denne avispræsentation. Man kan undre sig over, at Nannestad, der så kategorisk afviser mediernes betydning, bygger på mediernes „sociale konstruktion“ af vores bog i stedet for på det, der står i den.

Måske sætter vi i vores diskussion af politikerne tingene på spidsen. Men der er gode argumenter for, at problemet eksisterer, og samtidig havde problemet ikke været diskuteret tidligere. Der var derfor god grund til at trække politikernes ansvar stærkt frem i den afsluttende perspektivering. Og alligevel er det åbenbart ikke lykkedes os at trænge tilstrækkeligt godt igennem med dette budskab, hvad Nannestads bog demonstrerer.

Nannestads validitetsproblem

Når man skal vurdere resultaterne af en undersøgelse, er to spørgsmål vigtige,

nemlig for det første, om de anvendte data er valide i forhold til den undersøgte problemstilling, og for det andet, om dataanalysen er gennemført på en stringent og overbevisende måde. Validitetsspørgsmålet – eller spørgsmålet om, hvorvidt man måler det fænomen, man udtaler sig om – må betragtes som det grundlæggende. Er målingerne ikke valide, er det meningsløst at analysere de indsamlede data – uanset hvor gode, de indsamlede datas statistiske egenskaber i øvrigt er.

I det konkrete tilfælde bliver spørgsmålet derfor, om Nannestad overhovedet analyserer data, der måler modviljen til flygtninge og indvandrere. Når folk siger, at de er meget bekymrede for flygtninge og indvandrere som samfundsproblem, giver de så dermed udtryk for modvilje over for disse grupper?

Ofte løser man validitetsproblemet ved at benytte indeks, hvori indgår flere forskellige spørgsmål, der alle måler den samme dimension. En vis skævhed i det ene spørgsmål kan så modvirkes af de andre. Men i *Solidaritetens pris* anvendes kun et enkelt spørgsmål. Derfor bliver validiteten af netop dette spørgsmål helt afgørende for vurderingen af Nannestads analyser.

Nannestad diskuterer selv problemet i sit indledningskapitel og tester her spørgsmålets validitet ved på grundlag af en enkelt af kvartalsundersøgelserne at krydstabulere bekymringsspørgsmålet med et andet spørgsmål, som mere direkte måler modviljen, nemlig spørgsmålet om man ønsker, at ens egen kommune skal modtage flere eller færre flygtninge. Efter at have konstateret, at sammenhængen er statistisk signifikant, konkluderer Nannestad, at „spørgsmålet om bekymring for flygtninge og indvandrere faktisk måler forekomsten og graden af negative holdninger til etniske minoriteter“ (s. 64).

Hertil kan man for det første sige, at der er tale om en meget svag validitetstest. Normalt vil man kræve mere end signifikante sammenhænge for at konkludere, at to spørgsmål måler det samme. I dette tilfælde er sammenhængen heller ikke påfaldende stærk (Pearsons $r = 0,41$), specielt ikke, når man tager i betragtning, at andre undersøgelser viser, at holdningskonsistensen på netop det undersøgte tidspunkt var usædvanlig høj (Togeby, 1997a). Dertil kommer, at ca. 50 procent af dem, der giver udtryk for megen bekymring, faktisk tilkendegiver, at de ønsker enten flere eller et uændret antal flygtninge til deres egen kommune. Det er således langt fra sikkert, at alle dem, der erklærer sig meget bekymrede, nærer modvilje til flygtninge og indvandrere. De kunne også være bekymrede over det danske samfunds modtagelse af flygtningene.

Institut for Konjunktur-Analyse, der har indsamlet de undersøgte data, har selv undersøgt, hvad bekymringen for indvandrere og flygtninge egentlig dækker over. I forbindelse med den undersøgelse, der blev foretaget i december 1997, da be-

kymringen var på sit højeste, tilføjede instituttet et ekstra spørgsmål, hvor man spurgte alle dem, der havde erklæret sig meget bekymrede, hvad de mere præcist var bekymrede over. Spørgsmålet var åbent, men svarene blev efterfølgende kodet i nogle hovedkategorier, der er vist i tabel 2. Det fremgår heraf, at den mest udbredte kilde til bekymring i december 1997 var danskernes modstand. Selv kommenterer IFKA analysen således:

„Det er vigtigt at holde fast i, at graden af bekymring ikke nødvendigvis udelukkende er et udtryk for intolerance eller modstand over for indvandrere og flygtninge. Der er forskellige årsager til bekymringen. ... Fordelingen viser, at på det tidspunkt hvor debatten var på sit højeste, var danskernes egen modstand mod de fremmede den vigtigste enkeltforklaring på bekymringen i befolkningen. I alt 29 pct. – eller næsten hver 3. – af dem, som er „meget bekymrede“ for indvandrere og flygtninge, siger i undersøgelsen, at det skyldes danskernes modstand. Det svarer til mere end hver 10. i befolkningen som helhed. Blandt disse er bekymringen dermed ikke møntet på de fremmede, men på den måde de er blevet modtaget, og bliver behandlet i det danske

Tabel 2. Hvad er det ved flygtninge og indvandrere, som særligt bekymrer?

	Procent
Danskernes modstand	29
Der er for mange i landet	24
Vold og kriminalitet	23
Misbrug af sociale ordninger	21
Der kommer for mange til landet	18
Andet	15
Truer dansk kultur	8
Integrationsproblemer	8
Ghettodannelse	6
Det er for dyrt	4
I alt	156
N	ca. 600

Note: det har været muligt at afgive flere svar, hvilket betyder, at procenten ikke summerer op til 100.

Kilde: Thulstrup, 1998: 49.

samfund. I denne gruppe indgår også en del, som tager afstand fra visse politikeres og mediers måde at håndtere udlændingedebatten på" (Thulstrup, 1998: 50).

Med andre ord måler bekymringsspørgsmålet simpelthen ikke modviljen mod flygtninge og indvandrere, men noget andet, der antagelig er mere beslægtet med opmærksomhed end med modvilje, men som har en positiv sammenhæng med modviljen. Hermed bortfalder hele grundlaget for at analysere bekymringsdataene som en indikator for modvilje eller mere generelt som udtryk for befolkningens holdninger til flygtninge og indvandrere.

IFKAs undersøgelse af spørgsmålets betydning blev ganske vist først offentliggjort i sommeren 1998, da Nannestad var godt i gang med sine analyser, men der har været mange andre faresignaler, der burde have fået ham til at overveje, om der var problemer med hans datas validitet. Eksempelvis er de forskelle, han finder i individanalyserne, gennemgående af meget begrænset omfang. Der er således 13 procentpoints forskel mellem højeste og laveste uddannelsesgruppe, mens de fleste holdningsspørgsmål vedrørende indvandrere og flygtninge giver forskelle på 30-50 procentpoints (jf. tabel 3. Se også Gundelach, 1992). Heller ikke forskellene mellem partigrupperne falder ud, som man burde forvente. Almindeligvis finder man ikke blot forskelle mellem Fremskridtspartiet og de øvrige partier, men også klare forskelle mellem venstrefløjspartierne og Det Radikale Venstre på den ene side og Socialdemokratiet og Venstre og Konservative på den anden side (se for eksempel Tonsgaard, 1989 og Gundelach, 1992).

Nannestad diskuterer to steder i bogen den mulighed, at forskellen mellem resultaterne i *Solidaritetens pris* og i *I syv*

sind, skyldes de forskellige operationaliseringer af modviljen. Begge gange afvises indvendingen imidlertid med, at det i så fald ville betyde, at Gaasholt og Tøgebys resultater ikke var robuste og derfor kun kunne tillægges begrænset gyldighed (fodnote, s. 96; s. 141). Den ene gang tilføjes det yderligere om denne indvending, at den er „ubevisbar“, hvilket „gør den lidet relevant i en videnskabelig diskussion“. Men det er ikke rigtigt. For det første kan der naturligvis gives videnskabeligt overbevisende argumenter for at vælge imellem forskellige operationaliseringer, hvilket diskussionen ovenfor har demonstreret, og for det andet begrænser det naturligvis ikke gyldigheden af resultater fra analyser af valide data, at ikke-valide data giver andre resultater.

Man må undre sig over, at Nannestad ingen steder i sin bog omtaler de analyser af bekymringsspørgsmålet, som i 1997 blev gennemført af IFKA, og over, at den pågældende publikation slet ikke optræder i litteraturlisten. Undersøgelsen blev ellers behørigt omtalt i mediernes, da den blev publiceret.

Hermed kunne denne artikel i en vis forstand godt slutte. Da *Solidaritetens pris* ikke bygger på data, der måler modviljen mod etniske minoriteter, kan det være ligegyldigt, hvordan analyserne i øvrigt er gennemført. Men da diskussionen måske ikke handler så meget om virkeligheden som om den videnskabelige praksis, har jeg også kommentarer til kapitlet om tidsserieanalyserne og til kapitlet om individanalyserne.

Tidsserieanalyserne

Det, der ifølge Peter Nannestad selv gør *Solidaritetens pris* til noget ganske særligt, er, at den bygger på en serie systematisk indsamlede dynamiske data, hvil-

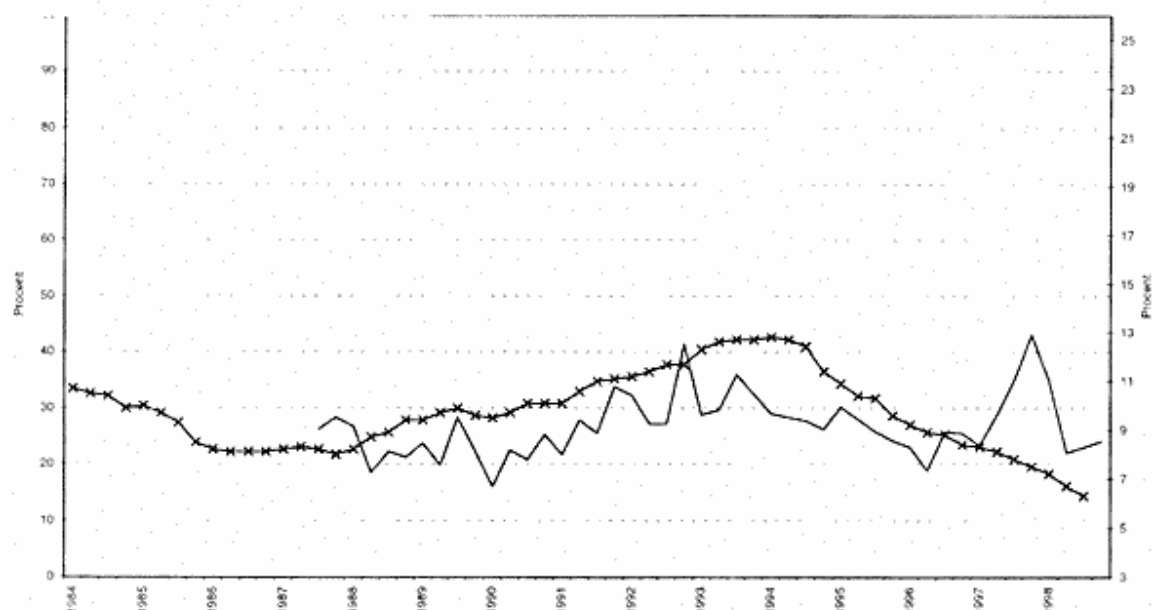
ket betyder, at man for første gang kan foretage økonometriske analyser af sammenhængen mellem udviklingen i modviljen (= bekymringen) og udviklingen i andre samfundskarakteristika som arbejdsløsheden, asylansøgetallet og mediedækningen. Der kan derfor være særlig grund til at kigge på disse analyser.

Jeg vil koncentrere mig om analysen af relationen mellem arbejdsløshedsprocenten og bekymringen. For det første udgør den nok bogens umiddelbart mest overbevisende bidrag, og for det andet er det en analyse, hvor validitetsproblemet måske ikke er så fatalt. Det er under alle omstændigheder interessant, hvis bekymringen for flygtninge og indvandrere samvarierer systematisk med arbejdsløshedsprocenten, også selv om bekymringsvariablen ikke måler det, som Nannestad forestiller sig, den gør.

Figur 3 viser den tidsmæssige udvikling i arbejdsløshedsprocenten og bekymringen. Det drejer sig om de samme målinger, som optræder i Nannestads bog, og der er også blevet anvendt det samme målestoksforhold. Kurverne er imidlertid blevet forlænget, så de dækker perioden 1984(87)-1999. Jeg vil i min tolkning af udviklingen stort set begrænse mig til det, Nannestad nedladende kalder „eyeball-econometrics“, da konklusionerne er klare nok på denne vis.

De fleste af analyserne i Nannestads bog begrænser sig til perioden 1987-93. Og i denne periode er sammenhængen mellem arbejdsløshedstallet og bekymringen meget stærk. Målt med Pearsons r er sammenhængen for perioden 1987-93 ifølge mine beregninger så stærk som 0,61 og for perioden 1990-93 endda 0,73. Ved yderligere at inddrage bekymringen

Figur 3. Udviklingen i bekymringen for indvandrere og flygtninge og sæsonkorrigeret arbejdsløshedsprocent

— Bekymret for indvandrere og flygtninge, procent meget bekymrede, —↔— Sæsonkorrigeret arbejdsløshedsprocent.

for arbejdsløshed opbygger Nannestad herefter en forklaringsmodel, der kan forklare ikke mindre end 56 procent af variansen i bekymringen for indvandrere og flygtninge i 1987-93.

Men som Nannestad selv skriver, er „den virkelige lakmusprøve på kvaliteten af sådanne modeller“, „om de ikke alene tilfredsstillende kan beskrive tendenserne i de foreliggende data (som modellerne jo er blevet formuleret på grundlag af), men om de også er i stand til at forudsige fremtidige udviklinger på tilfredsstillende vis“ (s. 117).

Til dette formål bliver vi nu pludselig præsenteret for data for en yderligere periode, nemlig 1994-96. Dette fører til en udbygning af modellen, der suppleres med en korrektion for „grievance asymmetry“ (dvs. at sammenhængen er en anden, når kurverne går nedad, end når de går opad), hvorefter det konkluderes, at modellen „rimeligt præcist“ har været i stand til at forudsige den generelle udvikling i bekymringen i perioden 1994-96. Hvorfor periodeskiftet lige foregår ved nytår 1994, fremgår ikke af bogen, men det er selvfølgelig meget praktisk, da det falder sammen med, at kurverne begynder at gå nedad.

Imidlertid er det muligt at føre analysen noget videre og yderligere inddrage perioden 1997-98, sådan som det sker i figur 3. Men i denne periode begynder kurverne at bevæge sig modsat hinanden. Bruger vi igen korrelationskoefficienten Pearsons r som et summarisk mål på sammenhængen, viser det sig, at hvor sammenhængen for perioden 1987-93 var så stærk som 0,61, eksisterer den ikke for perioden 1994-98 (0,01). Samlet for hele perioden 1987-98 er sammenhængen positiv, men forholdsvis svag og ikke signifikant, nemlig 0,25. Sammenhængen fra 1987-93 klarede altså ikke lakmusprøven

at fortsætte i tiden efter. Det viser sig i øvrigt, at sammenhængen for den samlede periode faktisk er kurveliniær (og signifikant), idet der er en tendens til, at bekymringen er høj, både når arbejdsløsheden er lav, og når den er høj, mens bekymringen er lav ved mellemløst arbejdsløshed. Det kan man faktisk også se af figuren. Men det er svært at forstå, hvordan dette resultat giver mening ud fra Nannestads rational choice perspektiv. Beregner man endelig sammenhængen mellem arbejdsløshedsprocenten og modviljen, målt ved tidsserien i figur 2, er sammenhængen for hele perioden 1984-99 -0,06. Heller ikke modviljen har således nogen sammenhæng med arbejdsløshedsprocenten. Hermed er hypotese D2 blevet afkræftet.

Man kan i øvrigt undre sig over, at Nannestad ikke har inddraget målingerne fra 1997 og 1998 i sine analyser, specielt da det af en note (s. 118) fremgår, at han har kendt disse data, idet han skriver:

„For fuldstændighedens skyld bør det nævnes, at der i 1997 ses en pludselig og voldsom stigning i andelen af respondenter, der tilkendegiver modvilje mod etniske minoriteter. Det viser sig imidlertid, at der her er tale om en 'boble', som udviklingen også ved tidligere lejligheder har kunnet fremvise. I 1998 vender omfanget af modviljen mod etniske minoriteter nemlig igen tilbage til et mere normalt niveau“.

Så udviklingen efter 1996 er altså en anomalitet eller „en boble“, som man kan tillade sig at se bort fra. Men nu er 1997 jo ikke noget helt tilfældigt tidspunkt i Danmarks forhold til indvandrere og flygtninge. Det startede med, at *Ekstrabladet* kørte sin stort opsatte kampagne om „de fremmede“ i foråret 1997, det fortsatte i løbet af sommeren med urolighederne på Nørrebro, sammenstødene uden for retten i Århus og sagen om hjemsendelsen

af de somaliske flygtninge, det kulmine- rede i efteråret med Dansk Folkepartis fremgang i meningsmålinger og rundedes af med Birte Weiss' fratræden som inden- rigsminister. Samtidig nåede mediedæk- ningen, som figur 1 viser, et foreløbig top- punkt i efteråret 1997. Det er „en boble“, som virkelig vil noget!

Individanalyserne

Rational choice teori tager udgangspunkt i det, der kaldes „metodologisk individua- lisme“ (Nannestad, 1991), hvilket blandt andet betyder, at stærke sammenhænge på aggregeret niveau må bygge på stærke sammenhænge på individniveau. Som Nannestad selv skriver: „Hvis modviljen eksisterer, fordi solidariteten med „de fremmede“ koster, må individuelle forskelle med hensyn til, hvilke og hvor mange ressourcer man råder over, spille en rolle for individuelle forskelle med hensyn til holdningerne til etniske minoriteter i Danmark“ (s. 153).

Med udgangspunkt i denne antagelse har Nannestad udledt hypoteser om sammenhænge mellem modviljen og alder, uddannelse, indkomst, bolig og partivalg. Ud fra et rational choice perspektiv må indkomst- og boligvariablene være de mest interessante. Om uddannelse og alder gælder, at stort set alle eksisterende teorier forudsiger sådanne sammenhænge, hvorfor en støtte til disse hypoteser næppe kan siges at godtgøre frugtbarheden af et rational choice perspektiv. Heller ikke forudsigelsen af en sammenhæng med partivalget synes at have meget med rational choice at gøre (herom senere). For yderligere at profilere hypotesen om ud- dannelsen udbygger Nannestad den, så- ledes at der forventes både uddannelses- forskelle og en ensartet udvikling over tid med hensyn til disse forskelle.

Vi kan derfor starte med det mest cen- trale, nemlig analyserne af de egentlige konkurrence- og betalingsevnehypoteser (K1 og E1). Først er der dog grund til at erindre om, at alle individanalyserne bli- ver gennemført på et datasæt med ca. 15.500 cases. Det store antal cases be- virker nemlig, at selv meget små gruppe- forskelle vil vise sig at være signifikante. Man skal faktisk være meget (u)heldig for at ramle ind i ikke-signifikante for- skelle. Det gør Nannestad imidlertid med hensyn til de objektive indkomstforskelle: Analyserne viser, at der efter kontrol for alder og uddannelse ingen selvstændig effekt er af indkomsten.

Til gengæld lykkes det at finde signi- fikante forskelle, hvis man i stedet for den objektive indkomst inddrager, om folk oplever en indkomstændring: De, der an- giver, at deres økonomiske situation er forringet i forhold til det forudgående kvartal, giver udtryk for større bekymring for indvandrere og flygtninge end andre. Hermed betragtes hypotese E1 for bekræf- tet (s. 176). Nannestad kommenterer selv resultatet på denne måde:

„Dette kan tillige tages som en indirekte bekræftelse af resultatet af analysen i ka- pitel 3, der viste, at der på makroniveau fandtes en sammenhæng mellem den øko- nomiske konjunkturudvikling og udviklin- gen i omfanget af modviljen mod etniske minoriteter i Danmark. Udviklingen i den enkeltes økonomiske situation er naturlig- vis individniveauets pendant til konjunkturudviklingen på makroplan. Vi kan såle- des også sige, at sammenhængen på makroniveau mellem konjunkturudviklin- gen og omfanget af modviljen mod etniske minoriteter har vist sig at have et solidt fundament på mikroniveau i form af sam- menhængen mellem udviklingen i den en- keltes husstandsøkonomi og sandsynlighe- den for at tilkendegive modvilje mod etni- ske minoriteter“ (s. 175).

Men er det nu også rigtigt? De afgørende analyser af individfaktorernes betydning bliver i *Solidaritetsens pris* foretaget ved hjælp af logistisk regression, hvilket er nødvendigt, fordi den afhængige variabel er dikotom. Logistisk regression producerer imidlertid koefficienter, som ikke umiddelbart lader sig tolke. Normalt vil man derfor beskrive sammenhænge ved at se på, om de er signifikante. Dette kan som nævnt være en farlig vej, når caseantallet er så stort som 15.500. Selv helt trivielle sammenhænge vil nemlig vise sig at være signifikante. En anden mulighed er at beregne og eventuelt tegne de forudsete sandsynligheder for for eksempel at give et bekymret svar. Gør man det, viser det sig, at den oplevede indkomstændring giver forskelle, der svarer til 2-3 procentpoints. Men for at man skal kunne tale om et solidt mikrofundament for sammenhængen på makroniveau, kræves der ikke blot signifikante sammenhænge, men også sammenhænge, der er stærke.

Historien er nogenlunde den samme, hvad angår boligen. Igen giver den multivariate analyse som resultat, at boligforholdene har signifikant betydning for bekymringen, hvilket kommenteres på denne måde: „Der er således noget, der tyder på, at et oplevet konkurrenceforhold til etniske minoriteter har en tendens til at fremme negative holdninger blandt danskere“ (s.180). Igen viser det sig, at der er en bekymringsforskel mellem folk, der bor i ejerbolig og i lejerbolig, på 2-3 procentpoints. Resultaterne er således rigtig nok signifikante, men aldeles uinteressante og ikke på nogen måde en bekræftelse af, at et konkurrenceforhold til de etniske minoriteter har betydning for bekymringen.

Analysen af boligforholdenes betydning viser i øvrigt, at forskellen mellem aldersgrupperne påvirkes af, at boligfor-

holdene inddrages i analysen, idet forskellen mellem den relativt høje bekymring i aldersgruppen 20-24 år og de tilstødende aldersgrupper mindskes noget. Herom skriver Nannestad: „Dette kunne således tyde på, at konkurrencen på boligmarkedet virkelig er noget af forklaringen – om end kun en forholdsvis beskedent del – på, at aldersgruppen 20-24 år tilkendegiver modvilje mod etniske minoriteter i markant større omfang end såvel den yngre som den ældre aldersgruppe“ (s. 179). Omregner man igen de viste koefficienter til mere forståelige størrelser, viser det sig, at introduktionen af boligvariablen ændrer sammenhænge med noget, der svarer til omkring et halvt procentpoint.

Man må således konkludere, at analyserne af hypotese K1 og E1 har givet ganske vist signifikante, men samtidig helt uinteressante og betydningsløse resultater. Der er bestemt ikke tale om nogen „smoking gun“ her, snarere om et „smoke screen“. Uanset resultaternes signifikans er den eneste rimelige slutning, at hypoteserne ikke er blevet bekræftet – i hvert fald ikke hvad bekymringen angår. Hertil kan så føjes, at de fleste andre forsøg på, at lade disse konkurrence- eller betalings- evnevariabler forklare holdningerne til flygtninge og indvandrere er endt negativt. Det gælder for analyser af forholdene i Danmark, Norge, Tyskland, Storbritannien, Canada og USA (se for eksempel Hoskin, 1991; Gundelach, 1992; Hernes og Knudsen, 1992; Citrin *et al.*, 1997). Man må undre sig over, at Nannestad overhovedet ikke inddrager og diskuterer resultaterne af disse mange undersøgelser.

Ud over validitetsproblemet har det største problem i forbindelse med disse analyser været, at de er så vanskelige at gennemskue, at ingen almindelig læser vil

være i stand til at kontrollere, om konklusionerne nu også holder – hvad de altså ikke gjorde i dette tilfælde.

Det andet emne, jeg vil tage op, er analyserne af uddannelsens betydning, hvor Nannestad forventer dels forskelle mellem uddannelsesgrupperne dels en ensartet udvikling over tid for de forskellige uddannelsesgrupper. På grund af den sidste delforudsigtelse adskiller den fra rational choice udledte hypotese sig fra de hypoteser, der kan udledes af andre teorier. Hvorfor præmisserne fra rational choice egentlig fører til en forventning om en stabil udvikling over tid, er ikke fuldstændig klart. Selv forklarer Nannestad det således: „Grunden hertil er den simple, at 'prishock' i forbindelse med solidaritetens pris vil ramme ens på tværs af uddannelsesgrupper“ (s. 55-56). Men hermed bliver vi ikke meget klogere. Man kunne vel i og for sig også have forventet, at de højtuddannede, fordi deres omkostninger ved informationsøgning er mindre end andres, var bedre orienteret om ændringerne i de relevante omkostningsfaktorer, og at de derfor svingede mere i takt med udviklingen i de objektive forhold end andre grupper. Man kunne måske også forvente, at 'solidaritetens priselastisitet' var forskellig for forskellige grupper. Nannestad lægger ikke desto mindre megen vægt på, at man fra rational choice teori kan udlede en forventning om en ensartet udvikling for alle sociale grupper, herunder specielt for alle uddannelsesgrupper.

En af de oftest gentagne påstande i *Solidaritetens pris* er, at Gaasholt og Togeby mener, at uddannelsesforskellene skal forklares med, at de højtuddannede har større „modstandskraft over for mediernes skræmmekampagner“ end andre grupper. Som det skulle være fremgået ovenfor, er det faktisk ikke sådan, vi tol-

ker uddannelsen, selv om muligheden af en sådan tolkning nævnes. Og i øvrigt er det ikke et synspunkt, vi selv gør os til talsmænd for, men et, vi tillægger John Zaller (Gaasholt og Togeby, 1995: 100). Men uanset, at vi altså ikke skriver og slet ikke mener, at modstandskraften over for medierne er det væsentligste ved uddannelsen, er jeg nok i forlængelse af John Zaller tilbøjelig til at mene, at det *også* spiller en rolle. Man kan derfor antagelig forvente, at de lave uddannelsesgrupper svinger stærkere end andre grupper, når der sker større holdningsændringer, således at uddannelsesforskellene mindskes, når udviklingen går imod mere positive holdninger og øges, når udviklingen går mod mere negative.

At Nannestad tillægger spørgsmålet om uddannelsesgruppernes ensartede eller forskellige udvikling gennem perioden stor vægt, fremgår af, at vi faktisk får deres ensartede udvikling demonstreret hele to gange ved hjælp af to forskellige ret komplicerede analyser i to forskellige dele af bogen – men på de samme data. I kapitel 2 foretages der en omfattende analyse af mulige sociale polariseringstendenser i den danske befolkning. Det vises, at udsvingene over tid er forholdsvis kraftige, men at der ikke er nogen systematisk tendens (s. 90), og der konkluderes,

„Vi er således på sikker statistisk grund, når det konkluderes, at den stigning i omfanget af modvilje mod etniske minoriteter, som har fundet sted i perioden 1990-93, er udtryk for en skærpelse af holdningerne, og at den ikke har været ledsaget af en øget holdningsmæssig polarisering i den danske befolkning.... Det ser ud til, at henvisninger til (ikke nærmere specificerede) mediehistorier, mindre modstandsdygtige grupper har ladet sig skræmme af, ikke helt slår til som forklaring“ (s. 95-96).

I kapitel 5 om individforskellene analyseres spørgsmålet igen i forbindelse med hver enkelt forklaringsfaktor, men denne gang som en analyse af korrelationerne mellem eksempelvis forskellige uddannelsesgruppers udvikling med hensyn til omfanget af modvilje. Denne gang vises det, at de indbyrdes korrelationer er meget høje (mellem 0,6 og 0,7), og der konkluderes,

„Mønsteret i de foreliggende data, der viser en betydelig grad af parallelitet i udviklingen i omfanget af modviljen mod etniske minoriteter på tværs af uddannelsesgrupper, stiller således et kraftigt spørgsmålstejn ved denne 'immuniseringsforklaring' på sammenhængen mellem uddannelsesniveau og holdninger til etniske minoriteter "(s. 158).

Det er svært at vurdere bevismagten af disse analyser. Hvor lave skal korrelationskoefficienterne være, før der er tale om en forskellig udvikling? Der er nemlig ingen grund til at forestille sig, at uddannelsesgrupperne bevæger sig i hver sin retning. De vil sandsynligvis oftest bevæge sig i samme retning, idet de er påvirket af de samme begivenheder eller mediehistorier, men de vil bevæge sig i lidt forskelligt tempo. Hvorledes vil en sådan forskellighed komme til udtryk i korrelationskoefficienterne? Og det er under alle omstændigheder interessant, at den relation mellem uddannelsesgrupperne, der i kapitel 2 blev karakteriseret ved, at udsvingene over tid var forholdsvis kraftige, i kapitel 5 er blevet til en betydelig parallelitet i udviklingen. Læseren har ingen mulighed for at vurdere, hvad disse udsagn betyder.

Men selv om vi nu accepterer, at der ingen forskel er i uddannelsesgruppernes udvikling med hensyn til bekymring for indvandrere og flygtninge, er det jo me-

get muligt, at der er forskelle med hensyn til holdninger til flygtninge og indvandrere. De data fra 1997 og 1999, der tidligere er vist i tabel 1, giver os gode muligheder for at undersøge, hvad der sker, når holdninger forholdsvis pludselig ændrer sig i positiv retning. Reduceres ved denne lejlighed holdningsforskellene mellem uddannelsesgrupperne, eller forbliver de konstante? Tabel 3 viser holdningerne for fire uddannelsesgrupper i henholdsvis 1997 og 1999, og den viser samtidig holdningsforskellen mellem højeste og laveste uddannelsesgruppe de to år, og endelig viser den ændringen i uddannelsesforskellens størrelse. Man kan altså nøjes med at læse den sidste kolonne i tabellen, idet denne opsummerer ændringen fra 1997 til 1999.

Som det tidligere blev vist, skete der for de fleste spørgsmåls vedkommende en ændring i retning af mere positive holdninger fra 1997 til 1999, dog således, at ændringerne var størst for de spørgsmål, der mest direkte vedrørte modtagelsen af nye flygtninge. Tabel 3 viser nu, at der for de samme spørgsmål er sket en klar udvikling i retning af mindskede forskelle mellem uddannelsesgrupperne, mens forskellen på det politiske og kulturelle område er vokset. Pladsen tillader ikke en detaljeret diskussion af disse resultater, men det fremgår under alle omstændigheder klart, at holdningerne over for modtagelsen af nye flygtninge har ændret sig mest blandt de lavest uddannede grupper. En analyse af aldersforskellene viser i øvrigt, at gruppen over 60 år har bevæget sig betydeligt mere i positiv retning end andre aldersgrupper. Begge disse resultater er i overensstemmelse med den hypotese om holdningsudviklingen, man kan udlede af Zallers teori om meningsdannelse. Og det er i modstrid med Nannestads hypotese om uddannelsesforskell-

Table 3. Holdninger til flygtninge og indvandrere med uddannelse, 1997 og 1999. Procent

	1997				1999				Uddannelses-		
	lavt — højt		uddannelses-		lavt — højt		uddannelses-		1997	1999	diff.
			niveau				niveau				
Om at modtage flere flygtninge/indvandrere:											
Det er en national opgave at modtage flygtninge og indvandrere i mindst samme omfang, som vi har gjort de sidste år: enig	43	55	69	81	72	78	87	89	38	17	21*
Mener du, man bør indføre begrænsninger i flygtnings adgang til Danmark i forhold til, som det er nu? Nej	17	25	43	63	38	44	71	76	46	38	8*
Vi bør ikke lukke flere indvandrere ind i Danmark: uenig	18	37	56	75	33	51	73	76	57	43	4*
Forestillinger om flygtninge/indvanderers motiver til at komme:											
Når der kommer så mange flygtninge hertil, er det fordi de vil have del i vores høje levestandard: uenig	15	33	39	55	32	47	62	65	40	33	7*
Mange indvandrere er kommet hertil for at udnytte vores sociale system: uenig	12	26	39	53	19	30	64	60	41	41	0
Tolerance vedrørende arbejdsmarkedet:											
Hvis arbejdsløsheden stiger, bør vi tvinge indvandrene til at rejse hjem: uenig	51	67	84	90	61	77	92	95	39	34	5
I en arbejdsløshedssituation må det først og fremmest sikres, at danskerne har arbejde: uenig	33	46	69	84	47	58	79	87	51	40	11*
Hvis der er for få jobs, burde arbejdsgiverne foretrække danskere frem for indvandrere: uenig	45	61	78	91	50	63	79	90	46	40	6
Tolerance på det politiske og kulturelle område:											
Indvandrere har i dag stemmeret til kommunalvalget efter 3 års ophold. Mener du dette er det rigtige tidspunkt...? Det rigtige tidspunkt	24	33	56	73	28	44	66	84	59	56	-7*
Indvandrene må have krav på offentlig støtte til undervisning i deres modersmål: enig	18	26	35	48	29	32	45	59	30	30	
Indvandrene bør have mulighed for at flytte sammen i kvarterer for herigennem at dyrke og bevare deres kultur: enig	22	20	29	34	18	21	36	55	12	39	-27*
Indvandrere må frit kunne forkynde og udøve deres religion i Danmark: enig	46	58	78	88	34	52	81	89	42	55	-13*
N (ca.)	214 410 201 167				113 279 106 92						

Note: der er ved procentberegningerne set bort fra de respondenter, der har svaret „ved ikke“.

* Signifikant på 5 procents niveau.

lene, hvor det forventes, at holdningsudvikling for forskellige uddannelsesgrupper er den samme. Hermed er altså også hypotese E3 blevet afkræftet.

Alt i alt må man konkludere, at analyserne på individniveau ikke har givet støtte til de hypoteser, der er udledt ud fra forestillingerne om det nyttemaksimerende individ, hverken når det gælder bekymringen, eller når det gælder modviljen/intolerancen. Der eksisterer således intet mikrofundament for de makrosammenhænge, der blev fundet for perioden 1987-93. Dette kan måske bidrage til at forklare, at sammenhængen forsvinder igen i 1994-98.

Rational choice

Det forekommer umiddelbart plausibelt, at økonomiske forhold spiller en rolle for holdninger over for flygtninge og indvandrere. Man kan derfor undre sig over, at rational choice gør så dårligt et job, når det drejer sig om at forklare både holdningsudviklingen og holdningsfordelingen på dette område. Det viste sig, både hvad angår bekymringen og de egentlige holdninger over for indvandrere og flygtninge, at danskerne ikke opførte sig, som man ifølge *Solidaritetsens pris* skulle forvente, hvis de agerede som rationelle og egennyttmaksimerende individer. Rational choice teoretikerne plejer at sige, at det ikke gør så meget, at præmisserne forekommer urealistiske. Det afgørende er, at de udledte hypoteser bliver bekræftet (Nannestad, 1991). Det blev de imidlertid ikke i dette tilfælde. Der kan derfor denne gang være grund til at se lidt nøjere på præmisserne.

Spørgsmålet er altså, hvorfor rational choice teori, der på så mange andre områder har vist sig at være et frugtbart teoretisk udgangspunkt, ikke egner sig til at

forklare holdningerne til flygtninge og indvandrere.

For det første har det i almindelighed vist sig vanskeligere at få de fra rational choice teori udledte hypoteser bekræftet på massedata end på elitedata, og det har været vanskelige at få dem bekræftet på individniveau end på aggregeret niveau. Det holder således stadigvæk forholdsvis hårdt med at få bekræftet hypoteserne om den egotropiske vælger (Borre, 1997; Andersen *et al.*, 1999).

Når man vil forklare holdninger, står man yderligere over for det problem, at det ikke drejer sig om beslutninger, og at det ikke giver mening at tale om strategisk adfærd. I denne situation bliver rational choice let til en meget mekanisk teori, hvor det enkelte individs holdninger bliver bestemt af simple nyttemaksimerende kalkuler. Helt væk er „det moralsk autonome, personligt myndige individ“ (jf. Nannestad, 1999: 34). Det er ikke længere en aktorteori, men en deterministisk marionetteori, der ikke i så henseende adskiller sig fra andre holdningsteorier.

Blandt andet fordi der i denne situation ikke er tale om at forudse udfaldet af konkrete beslutninger, bliver afstanden mellem de grundlæggende præmisser og de udledte hypoteser store, og det bliver nødvendigt at indføre så mange yderligere antagelser, at der reelt ikke er tale om en direkte deduktion af hypoteser. Parallellen til markedet bliver også mere anstrengt. Hvorfra kommer for eksempel antagelsen om, at „prischock“ virker lige stærkt på alle grupper? Giver det overhovedet mening at tale om „solidaritets priselasticitet“, og hvorfor er priselasticiteten den samme for alle mennesker, uanset deres gruppetilhørsforhold i øvrigt (Nannestad, 1999: 187)? Hvorfra ved vi egentlig, at det, der adskiller partiernes

vælgere, er deres forskellige præferencestruktur og deres betalingsvilje? Umiddelbart forekommer det vanskeligt at oversætte forskellen mellem folk, der er tilhængere af en rettighedsliberalisme (og derfor støtter Det radikale Venstre eller SF) (Nannestad, 1999: 57), og folk, der er tilhængere af andre partier, til en forskel med hensyn til en økonomisk graderet præferencestruktur. Er det ikke mere lige ud ad landevejen at tale om, at folk har forskellige holdninger og normer, der får dem til at stemme på forskellige partier?

For det andet er der antageligt særligt store vanskeligheder på området vedrørende flygtninge og indvandrere. Nannestad har formentlig fuldstændig ret, når han i en diskussion af de afprøvninger af konkurrenceteorien, der foretages i *I syv sind*, skriver, at problemet er, om disse „resultater viser, at konkurrence mellem etniske minoriteter på bolig- og arbejdsmarkedet ikke skaber negative holdninger, eller snarere, at der ikke foregår nogen videre konkurrence mellem medlemmer af hhv. majoriteten og minoriteten på disse markeder“ (s. 36). Problemet med denne kommentar er til gengæld, at der næppe findes andre områder end de valgte, hvor man kan forestille sig denne konkurrence foregå, og Nannestad vælger da også selv at se på konkurrencen på boligmarkedet.

Overhovedet er der nok meget få mennesker, der forbinder tilstedeværelsen af indvandrere i Danmark med et konkret materielt velfærdsstab. Modsat hvad Nannestad forestiller sig (s. 43), er der faktisk ikke ret mange, der henviser til de økonomiske omkostninger, når de skal begrunde deres modvilje mod indvandrere og flygtninge. Det kan man også se af den kodning, som IFKA lavede af det åbne spørgsmål om, hvad det mere præcist var,

folk var bekymrede over (jf. tabel 2). De økonomiske omkostninger er det, der bekymrer folk mindst, og de nævnes kun af fire procent af dem, der fortalte, at de var meget bekymrede. Det samme fremgår af svarene på de åbne spørgsmål, der er refereret i *I syv sind* (s. 50ff.). I øvrigt plejer rational choice teoretikerne almindeligvis at henvise til offentlige udgifters kollektive finansiering. Der er derfor heller ingen grund til at forvente, at folk bekymrer sig om de offentlige udgifter til flygtningemodtagelsen.

Måske spiller den snævre nyttemaksimering en mindre rolle på lige netop dette område, fordi der er så mange andre stærke følelser på spil, som for de fleste mennesker så langt udkonkurrerer de forholdsvis fjerne og ukonkrete økonomiske omkostninger, nemlig spørgsmål om national identitet, spørgsmål om den enkeltes rettigheder og pligter, spørgsmål om lighed og ligestilling. Antagelig bliver de rational choice inspirerede overvejelser mindre relevante i takt med, at grundlæggende moralske principper er på spil, ligesom de også bliver mindre relevante, hvis de involverede omkostninger er små og ukonkrete (Gaus, 1994).

Endelig, for det tredje, betyder den økonomiske egeninteresse mindre for holdningerne til de etniske minoriteter i Danmark og de andre nordiske lande end i lande, der har en anden arbejdsmarkedsstruktur, en anden type velfærdsstat og anderledes indvandrererfaringer. Måske er konkurrencen mere reel i andre lande. Ikke desto mindre viser undersøgelser fra USA, at også her er det vanskeligt at finde blot nogenlunde stærke sammenhænge mellem holdninger over for indvandring på den ene side og individets egen økonomi på den anden side, hvorimod der er klare sammenhænge, hvis man i stedet inddrager synet på landets økonomi. I

USA har man også i de fleste perioder – om end ikke i 1990'erne – fundet forholdsvis stærke sammenhænge på det aggregerede niveau mellem landets økonomiske tilstand og holdningerne til indvandring (Citrin *et al.*, 1997). Men det skal man selvfølgelig også gøre, hvis den enkeltes „sociotropiske“ vurderinger af nationens økonomi spiller en rolle for holdningen til øget indvandring.

Alt i alt ser det ud til, at 'solidaritetens priselasticitet' for de fleste mennesker i Danmark i dag er forholdsvis ringe. Eller også har de fleste slet ikke en sådan økonomisk baseret præferencestruktur på dette område.

Heraf behøver man ikke slutte, at økonomiske forhold eller andre „objektive“ faktorer er uden betydning for holdningerne til flygtninge og indvandrere. Men sammenhængene er formodentlig betydelig mere komplekse end i Nannestads relativt mekaniske og deterministiske rational choice model. Det vil antagelig være nødvendigt at inddrage overvejelser omkring politiseringen af de objektive begivenheder (jf. Citrin *et al.*, 1997). Både i 1986 og i 1999 blev holdningsændringerne formodentlig igangsat af, at der kom et stigende antal indvandrere til landet. Det er vigtigt, at vi får redskaber, der kan hjælpe os til at forklare, at den ene gang svingede holdningerne i mere negativ retning, og den anden gang svingede de i mere positiv retning.

Konklusion vedrørende videnskabeligheden

Ovenstående analyser har vist, at der ikke er noget grundlag for at hævde, at danskernes holdninger til flygtninge og indvandrere er bestemt af nyttemaksimerende kalkuler. Samtidig har det vist sig, at Peter Nannestad – med hans egne ord –

hverken har haft *ret i* eller *ret til* de konklusioner, han drager i bogen *Solidaritetens pris*. En del af resultaterne har vist sig at være uholdbare, også selv om man anvender hans egne invalide data. Andre har vist sig at måtte forkastes, når tidsperioden blev udvidet ud over 1987-93. Og stort set alle viste sig at måtte forkastes, når man erstattede bekymringsdataene med data, der på mere valid vis målte holdninger til flygtninge og indvandrere.

Til gengæld er der på flere punkter opnået en yderligere bekræftelse af de resultater, der tidligere er blevet fremlagt i *I syv sind*. Det er efterhånden veldokumenteret, at den danske befolknings holdninger over for flygtninge og indvandrere svinger op og ned omkring et nogenlunde stabilt gennemsnit. Der er også klare tegn på, at disse svingninger er bestemt af de begivenheder og historier, som optager befolkningen på undersøgelsestidspunktet, og som bliver formidlet og fortolket for dem af medier og opinionsledere. Og endelig er det blevet vist – hvad det ikke blev i *I syv sind* – at i tilfælde af betydelige holdningssvingninger svinger de lavtuddannede stærkere end de højtuddannede, hvilket tyder på, at de lavtuddannede påvirkes mest af mediehistorierne.

Alt i alt har vi altså fået bekræftet nogle af de hypoteser om en dynamisk udvikling, som man kan udlede af John Zallers teori om meningsdannelse. Man kunne hertil måske indvende, at det først er med analyserne i denne artikel, at vi har fået egentlig „ret til“ de synspunkter, der allerede blev fremlagt i *I syv sind*. Men det er ikke rigtigt. Der blev i bogen fra 1995 gennemført en række analyser på grundlag af eksisterende data, og disse analyser pegede i retningen af langtidsstabilitet og mediebestemte korttidsændringer. Be-

visførelsen er stærkere med de data, der er fremlagt i dag, men den var allerede acceptabel i 1995. Dette er ikke et spørgsmål om enten eller, men om mere eller mindre.

Man kan herefter spørge, hvordan det kan gå så galt, som det går i *Solidaritetens pris*. For det første står vi antagelig over for det, Nannestad selv benævner som horoskop-syndromet: Nannestad er så overbevist om rational choice teoriens gyldighed, at data udvælges, tests udtænkes, og alle resultater tolkes som støtte for de af teorien udledte hypoteser. For det andet er der tale om en videnskabsopfattelse, der prioriterer den statistiske manipulerbarhed over indholdsmæssige validitetsbetragtninger. For det tredje betyder de høje tekniske ambitioner, at man hurtigt mister jordforbindelsen og kontakten med virkelighedens verden. Og endelig for det fjerde udtrykker *Solidaritetens pris* en sådan mangel på respekt for anden forskning – også den internationale – at det kombineret med horoskop-syndromet har betydet, at Nannestad har overset den serie af faresignaler, der har meldt sig undervejs. Der forekommer kort sagt for lidt tvivl og for lidt ydmyghed over for opgaven.

At lave god samfundsvidenskab er ikke kun et spørgsmål om at beherske avancerede teknikker og have data, der lader sig analysere ved hjælp af disse teknikker. Hvis man har en ambition om at udtale sig om virkeligheden og måske endda at give gode råd til politikerne, er det af afgørende betydning, at de data, man analyserer, er både valide og dækkende for kompleksiteten i det emne, man vil udtale sig om. Et enkelt surveyspørgsmål vil sjældent være tilstrækkeligt validt; det vil altid være et meget spinkelt grundlag for konklusioner om, hvordan verden er indrettet. Endnu værre er det selvfølgelig,

hvis dette enlige spørgsmålet slet ikke måler det, man siger, det gør. Men fordi disse validitetsovervejelser er så centrale, må vi også i praktisk forskning ofte lade os nøje med data, hvis statistiske egenskaber lader tilbage at ønske. Udfordringen består i at få den maksimale information ud af måske ikke helt optimale data.

Ud over at forlene analysen med et skin af videnskabelighed, medfører brugen af den avancerede teknik også, at det bliver vanskeligt for den læge læser – og hermed mener jeg også de fleste andre samfundsforskere – at følge de gennemførte ræsonnementer i detaljer. Det er vanskeligt at gennemskue, om de gennemførte tests er valide og relevante, og det er næsten umuligt at vurdere styrken af de fundne sammenhænge. Hvornår er resultaterne ikke blot signifikante, men også interessante og betydningsfulde? De fleste vil derfor være nødt til at stole på, at forskeren kan sit håndværk, og forlade sig på hans afsluttende konklusioner, hvilket kan være farligt, som det er fremgået, hvis forskeren lider af horoskop-syndromet. Heraf skal man naturligvis ikke drage den konklusion, at man bør holde sig fra at anvende mere tilfredsstillende, men samtidig mindre gennemskuelige analyseformer. Men det betyder, at betjener man sig heraf, har man en stærk forpligtelse til også redeligt at fortælle om svagheder og usikkerheder i de gennemførte analyser. Og det betyder også, at man skal begrænse præsentationen af disse mange analyser til dem, der er nødvendige for at formidle det ønskede budskab. Dette er ikke tilfældet i *Solidaritetens pris*.

Den megen tale om analytisk stringens kommer også til at dække for det faktum, at forskning er en kreativ proces. I al god forskning indgår der et betydeligt element af fortolkning og spekulation, og det uan-

set, om datagrundlaget er af kvantitativ eller kvalitativ art. Valget af operationaliseringer og valget af empiriske tests er udtryk for et kvalificeret skøn over, hvad der er det bedste mulige under de eksisterende forhold. Hypotesetesten og dataanalysen i den ene undersøgelse skal gerne munde ud i nye spørgsmål og nye hypoteser, som kan danne grundlag for senere undersøgelser. På denne måde bliver god forskning en del af en kollektiv proces, hvor man bygger videre på de resultater, andre har frembragt, og selv bidrager med yderligere erkendelser.

Peter Nannestad begår med bogen *Solidaritetsens pris* de fleste af de fejl, han kritiserer os for at begå i *I syv sind*, plus nogle stykker yderligere. Men hvor vi som regel ved, når vi er på tynd is, og gør opmærksom på det, opdager Nannestad det tilsyneladende ikke, eller også forsøger han at skjule det bag en maske af videnskabelighed.

Litteratur

- Andersen, Johannes, Ole Borre, Jørgen Goul Andersen og Hans Jørgen Nielsen (1999). *Vælgere med omtanke – en analyse af folketingsvalget 1998*. Århus: Systime.
- Borre, Ole (1997). „Economic Voting in Danish Electoral Surveys 1987-94“, *Scandinavian Political Studies*, vol. 20, pp. 347-366.
- Citrin, Jack, Donald P. Green, Christopher Muste og Cara Wong (1997). „Public Opinion Toward Immigration Reform: The Role of Economic Motivations“, *The Journal of Politics*, vol. 99, pp. 858-881.
- Eulau, Heinz (1987). „The Congruence Model Revisited“, *Legislative Studies Quarterly*, vol. 12, pp. 171-214.
- Gaasholt, Øystein og Lise Tøgeby (1995). *I syv sind*. Århus: Forlaget Politica.
- Gaus, Gerald F. (1994). „The Limits of Homo Economicus“, Paper delivered at the 1994 Annual Meeting of the American Political Science Association, New York.
- Gundelach, Peter (1992). „Danskernes intolerance“, *Dansk Sociologi*, vol. 1, nr. 2, pp. 4-22.
- Hernes, Gudmund and Knud Knudsen (1992). „Norwegians' Attitudes Toward New Immigrants“, *Acta Sociologica*, vol. 35, pp. 123-139.
- Hoskin, Marilyn (1991). *New Immigrants and Democratic Society. Minority Integration in Western Democracies*, New York: Praeger.
- Madsen, Jacob Gaarde (1999). *Notat med analyse af mediernes behandling af flygtninge- og indvandrerspørgsmål*. Århus: Institut for Statskundskab (unpubl.).
- Peter Nannestad (1991). „Rational choice“-teori og studiet af økonomisk politik — en oversigt“, *Politica*, vol 23, pp. 418-430.
- Nannestad, Peter (1999). *Solidaritetsens pris*, Århus: Aarhus Universitetsforlag.
- Thulstrup, Jørn (1998). *Danskerne 1998. Holdninger, adfærd, planer og forventninger*. København: Institut for konjunkturanalyse.
- Tøgeby, Lise (1997a). „Er vi ved at vænne 'os' til 'dem'?“, *Politica*, vol. 29, pp. 70-88.
- Tøgeby, Lise (1997b). „Selvgjorte nyheder“, *Politikens kronik* d. 24. oktober 1997.
- Tøgeby, Lise (1998). „Prejudice and tolerance in a period of increasing ethnic diversity and growing unemployment: Denmark since 1970“, *Ethnic and Racial Studies*, vol. 21, pp. 1137-1154.
- Tonsgaard, Ole (1989). „Flygtninge og indvandrere - et politisk spørgsmål?“, pp. 255-270 i Jørgen Elklit og Ole Tonsgaard (red.), *To folketingsvalg. Vælgerholdninger og vælgeradfærd i 1987 og 1988*. Århus: Politica.
- Zaller, John R. (1992). *The Nature and Origins of Mass Opinion*, Cambridge: Cambridge University Press.

set, om datagrundlaget er af kvantitativ eller kvalitativ art. Valget af operationaliseringer og valget af empiriske tests er udtryk for et kvalificeret skøn over, hvad der er det bedste mulige under de eksisterende forhold. Hypotesetesten og dataanalysen i den ene undersøgelse skal gerne munde ud i nye spørgsmål og nye hypoteser, som kan danne grundlag for senere undersøgelser. På denne måde bliver god forskning en del af en kollektiv proces, hvor man bygger videre på de resultater, andre har frembragt, og selv bidrager med yderligere erkendelser.

Peter Nannestad begår med bogen *Solidaritetsens pris* de fleste af de fejl, han kritiserer os for at begå i *I syv sind*, plus nogle stykker yderligere. Men hvor vi som regel ved, når vi er på tynd is, og gør opmærksom på det, opdager Nannestad det tilsyneladende ikke, eller også forsøger han at skjule det bag en maske af videnskabelighed.

Litteratur

- Andersen, Johannes, Ole Borre, Jørgen Goul Andersen og Hans Jørgen Nielsen (1999). *Vælgere med omtanke – en analyse af folketingsvalget 1998*. Århus: Systime.
- Borre, Ole (1997). „Economic Voting in Danish Electoral Surveys 1987-94“, *Scandinavian Political Studies*, vol. 20, pp. 347-366.
- Citrin, Jack, Donald P. Green, Christopher Muste og Cara Wong (1997). „Public Opinion Toward Immigration Reform: The Role of Economic Motivations“, *The Journal of Politics*, vol. 99, pp. 858-881.
- Eulau, Heinz (1987). „The Congruence Model Revisited“, *Legislative Studies Quarterly*, vol. 12, pp. 171-214.
- Gaasholt, Øystein og Lise Tøgeby (1995). *I syv sind*. Århus: Forlaget Politica.
- Gaus, Gerald F. (1994). „The Limits of Homo Economicus“, Paper delivered at the 1994 Annual Meeting of the American Political Science Association, New York.
- Gundelach, Peter (1992). „Danskernes intolerance“, *Dansk Sociologi*, vol. 1, nr. 2, pp. 4-22.
- Hernes, Gudmund and Knud Knudsen (1992). „Norwegians' Attitudes Toward New Immigrants“, *Acta Sociologica*, vol. 35, pp. 123-139.
- Hoskin, Marilyn (1991). *New Immigrants and Democratic Society. Minority Integration in Western Democracies*, New York: Praeger.
- Madsen, Jacob Gaarde (1999). *Notat med analyse af mediernes behandling af flygtninge- og indvandrerspørgsmål*. Århus: Institut for Statskundskab (unpubl.).
- Peter Nannestad (1991). „Rational choice“-teori og studiet af økonomisk politik — en oversigt“, *Politica*, vol 23, pp. 418-430.
- Nannestad, Peter (1999). *Solidaritetsens pris*, Århus: Aarhus Universitetsforlag.
- Thulstrup, Jørn (1998). *Danskerne 1998. Holdninger, adfærd, planer og forventninger*. København: Institut for konjunkturanalyse.
- Tøgeby, Lise (1997a). „Er vi ved at vænne 'os' til 'dem'?“, *Politica*, vol. 29, pp. 70-88.
- Tøgeby, Lise (1997b). „Selvgjorte nyheder“, *Politikens kronik* d. 24. oktober 1997.
- Tøgeby, Lise (1998). „Prejudice and tolerance in a period of increasing ethnic diversity and growing unemployment: Denmark since 1970“, *Ethnic and Racial Studies*, vol. 21, pp. 1137-1154.
- Tonsgaard, Ole (1989). „Flygtninge og indvandrere - et politisk spørgsmål?“, pp. 255-270 i Jørgen Elklit og Ole Tonsgaard (red.), *To folketingsvalg. Vælgerholdninger og vælgeradfærd i 1987 og 1988*. Århus: Politica.
- Zaller, John R. (1992). *The Nature and Origins of Mass Opinion*, Cambridge: Cambridge University Press.